

Sebeobrana, skutečnost a právo

Václav Hník – Jindřich Novák – Ivan Špička

Problém sebeobranu občanů je dnes mimořádně široce diskutován na veřejnosti. Velmi frekventované jsou otázky vztahu iniciativy jedince a společenství (v obraně občana), vyjadřované slovním obratem „vzít právo (spravedlnost, zákon) do vlastních rukou“, je zde problém vztahu prostředků pro sebeobranu k cíli sebeobranu reprezentovaný např. otázkou použití střelných zbraní. Je tu i otázka následků obranné činnosti (následkem sebeobranu může být i smrt útočníka) i odpovědnost za ně, dále otázka možnosti zneužití zákona o nutné obraně apod.

Bylo by nesprávné považovat tyto a analogické problémy za nějaké „znamení času“ a snahu o jejich řešení motivovat nějakými konkrétními událostmi jako je např. nějaký trestný čin či určité soudní rozhodnutí. Uvedené problémy jsou staré jako lidstvo samo: s jejich právními aspekty se setkávali zákonodárci všech dob, jejich morální stránku řešily všechny filosofické soustavy, stránku spirituální všechna velká náboženství. Používáme záměrně slova aspekty a stránky, neboť tím chceme říci, že pohled právní, morální či spirituální na sebeobranu je pohledem „zevně“. Pohled na sebeobranu „zevnitř“ může poskytnout jen nauka o sebeobraně, tedy disciplína, zabývající se všemi aspekty teorie a praxe sebeobranu vědeckými metodami. Taková věda, nazvaná **sindefendologie** (z esperantských slov *sin* = 4. pád od zvrtného zájmena *se*, *defendo* = obrana), byla vytvořena počínaje koncem padesátých let v našich zemích. Ve veřejnosti je prakticky neznámá, a z toho důvodu se laická i odborná (policisté, právníci apod.) veřejnost domnívá, že žádná věda o sebeobraně neexistuje, a za odborníky na sebeobranu mylně a často s tragickými důsledky považuje sportovce (karatisty, džudisty apod.) či znalce různých orientálních bojových soustav. Populárně řečeno sindefendologie se má ke všem dosavadním sebeobranám jako moderní chemie k alchymii nebo astronomie k astrologii (pokud ovšem alchymii a astrologii hodnotíme hledisky dnešní moderní vědy). Zde můžeme podat o sindefendologii jen první populární informaci; pro podrobnější seznámení doporučujeme práci Jindřicha Nováka *Sebeobrana MS-1* (1. a 2. díl, Praha: Alogodos, 2014. ISBN 80-85317-28-1.), kde je též i podrobný seznam další literatury.

Sindefendologii je nadřazená **alogodika**, nauka o řešení všech typů úkorných situací. Úkornou situaci charakterizuje nějaký nedostatek bytí. Alogodický způsob řešení onoho nedostatku spočívá v tom, že se člověk změní tak, aby jednak poznal, co je v každé takové situaci třeba činit, a jednak aby byl schopný tak skutečně činit. To druhé ovšem znamená být ve správném mentálním stavu neboli být nezávislý na rušivých vlivech. Teorii a praxi způsobu, jak tento správný mentální stav dosáhnout, obsahuje **mentální průprava**, hlavní část alogodiky, již, stejně jako alogodiku, vytvořil jeden z autorů.

Východiskem našich úvah v této práci je konstatování všeobecné existence zla v podobě nespravedlivého násilí. Mluvíme zde o násilí nespravedlivém, ne o násilí

jako takovém. Samo násilí (uplatnění fyzické síly k překonání někoho) může být **dobré, je-li spravedlivé**. Strčí-li někdo do někoho jiného, aby ho přešel vlak, protože ho chce zavraždit, je to násilí nespravedlivé, tedy zlo. Strčí-li někdo do někoho jiného, aby ho vlak nepřešel, protože jej nešlo odstranit z kolejí jinak, je to jistě násilí (odstrčený se třeba i zraní), ale spravedlivé a dobré. Nejbližší příčiny nespravedlivého násilí jsou velmi rozmanité: např. vražda může být motivována snahou získat majetek zavražděného, existují ale i zdánlivě bezdůvodné vraždy (popsáno v Respektu č. 45 z r. 1993): **18letý mladík v Olomouci střelil jen tak do hlavy řidiče taxíku a po zatčení řekl: „Já nevím, proč jsem to udělal, trochu jsem se napil a prdlo mi v bedně.“** Nejhlubší důvod je jen jeden; formuluje jej základní křesťanské dogma o dědičném hříchu, jehož následkem je lidská přirozenost pokažena, rozum vůči poznání pravdy zatemněn a vůle nakloněna ke zlu. Největší orientální spiritualita – **buddhistická** – o této skutečnosti hovoří v první vznešené pravdě, že všechno je strast, a v pojmu avidja (existenciální nevědomost). Je třeba tedy všeobecnou existenci **nespravedlivého násilí uznat a usilovat o jeho minimalizaci a nikoli (vzhledem k výše řečenému předem marně) o jeho úplné odstranění.**

Nyní jde o to, jak na tuto situaci reagovat. Rozumné řešení se ubírá dvěma hlavními směry. První směr spočívá v tom, že se stanoví pro většinu přijatelná a pochopitelná pravidla hry, která v dlouhodobé perspektivě nepřímo svým působením zajistí rozšíření řádu, případně dokonce i určitý omezený morální růst jednotlivců, a tím pokles nespravedlivého násilí ve společnosti. Vzdálené cíle jsou zde dány implicitně, nepostulují se předem, většinou dokonce ani předem nejsou explicitně známy. Toto řešení není nic jiného než svobodná demokratická společnost a ona pravidla hry pravidla svobodného tržního hospodářství, jak o nich psal např. von Hayek.

Druhý směr se snaží kultivovat hierarchii cílů jednotlivců explicitně. Toto působení samo může být vyvíjeno buď skrze společenství nebo jednotlivci samými. Působení společenství je zase buď metodami pozitivními (jako je vzdělání, výchova, sociální iradiace apod.), anebo metodami negativními, represivními – sem lze zařadit působení státních orgánů jako je policie, justice apod. Zbývá činnost jednotlivce; činnost společnosti nikdy nemůže být úplná (represivní složky např. nemohou chránit jednotlivce v soukromí apod.), nutně tu musí být prostor pro aktivitu soukromou. V tomto smyslu je činnost jednotlivce nezastupitelná. Státní orgány demokratického státu jsou ovšem velmi často v pokušení sklouzávat k nějaké formě aktivit státu totalitárního (smí se činit jen to, co je přikázáno, a co není přikázáno, je zakázáno) či paternalistického (smí se činit jen to, co je dovoleno), místo aby se chovaly důsledně **podle zásady, že lze činit (právně – nikoli mravně) vše, co není zákonem zakázáno.** Často se mylně tvrdí, jako by se aktivity společenství a jednotlivce, směřující k minimalizaci nespravedlivého násilí, nějak nutně vylučovaly. Právě naopak: největší bezpečí občanů nenastane tehdy, **bude-li se o ně starat jen stát nebo jen občan, ale jen tehdy, budou-li se o ně starat občané i stát společně.** Analogické platí i o bezpečí státu. Proto je třeba přijmout jako základní postulát následující tvrzení: nespravedlivý

útok na kteréhokoliv člena společnosti je zároveň útokem i na celé toto společenství a nespravedlivý útok na společenství je zároveň útokem i na každého člena tohoto společenství.

Jednotlivec vstupuje do interakce s ostatními lidmi. Ráz těchto interakcí je dán především jeho a jejich cíli. Cíle různých jedinců, které nemohou být v témže smyslu splněny současně, vytvářejí **situace konfliktní**. Z nich jsou významné zvláště **situace disputativní**, při jejichž řešení není nutné použít násilí, a potom hlavně situace, při jejichž řešení je použít násilí nutné – to jsou **situace sebeochranné** (nevyžadují použití krajních forem násilí) a **sebeobranné** (u nichž jsou cíle jedince – obránce – natolik eticky a společensky závažné, že to ospravedlňuje použití krajních forem násilí). V dalších úvahách se soustředíme na situace sebeobranné.

Východiskem řešení sebeobranné situace je přijetí dále uvedených tří principů; bez toho nelze sebeobranné situace řešit optimálně, v řadě případů vůbec ne. Požadovat na obránci, byť částečné nerespektování některého z nich, znamená nevyhnutelně snižovat pravděpodobnost úspěchu obrany a zvyšovat pravděpodobnost úspěchu útoku. Takový (třeba i implicitní) požadavek směřující v neprospěch obránce je de facto nutně motivován aspoň virtuální snahou o prospěch útočníka, jinými slovy, je to nadržování zločincům – vrahům, lupičům apod.

1. Princip práva na obranu. Každý má právo z důvodů eticky a společensky závažných bránit závažné hodnoty (jako jsou např. život, zdraví nebo majetek), tedy jak říká poněkud neurčitě trestní zákon „zájmy chráněné tímto zákonem“. Toto právo lze odvodit z ústavy: podle Listiny základních práv a svobod má každý občan právo na život, ochranu zdraví a majetku. Jsou-li tyto závažné hodnoty ohroženy, má proto právo je účinně bránit.

2. Princip spolehlivosti obrany. Obránce je oprávněn jednat tak, aby riziko jeho poškození bylo minimální. Od útočníka hrozí obránci nejméně nebezpečí, chová-li se tak, aby výsledek střetnutí závisel co nejvíce je jeho na činnosti, a byl tedy pokud možno nezávislý na činnosti útočníka.

3. Princip odpovědnosti útočníka. Všechna rizika plynoucí z jednání v nutné obraně musí nést ten, kdo jednání v nutné obraně zavinil, tedy útočník, a ne obránce.

Tyto principy vyjadřují realitu sebeobranných situací. Jsou věcně neoddělitelné, popřít např. druhý nebo třetí znamená odmítnout i první, neboť popřít platnost kteréhokoliv z nich vede k popření platnosti zbývajících.

Uveďme nyní sindefendologické řešení několika skutečných i zdánlivých problémů sebeobrany, jejichž porozumění je velmi významné pro posuzování případů nutné obrany orgány činnými v trestním řízení i pro vytvoření správného názoru na sebeobranu jako takovou.

1. Problém začátku a konce sebeobranné situace

Identifikovat okamžik začátku a konce sebeobranné situace má pro obránce zásadní důležitost. Před začátkem sebeobranné situace a po jejím konci není obránce oprávněn použít krajních forem násilí, během sebeobranné situace ano. Obránce má

ovšem k dispozici vždy jen část obou druhů potřebných informací, tj. znalostí o tom, co lze činit v sebeobraně situaci, a poznání smyslově identifikovatelných znaků situace. Jeho rozhodnutí je syntetické: nikdy ho není možné úplně popsat uvedením obecných (sindefendologických, mravních a právních) zásad. Posouzení, zda toto rozhodnutí bylo (sindefendologicky, mravně a právně) správné, je proto nutně vždy jen pravděpodobné, a to i za předpokladu, že posuzovatel je nějakým způsobem schopen onu syntézu přibližně napodobit. Není-li posuzovatel právní stránky řešení sebeobraně situace schopen onu syntézu provést (jak je bohužel u našich soudců časté) a nemá-li navíc k posuzovanému řešení rozbor od znalce sindefendologie, jeho soud bude nejspíše záviset na několika ze souvislosti vytržených a špatně interpretovaných jednotlivostech, které v dané situaci nastaly náhodou a mohly být i zcela jinak.

2. Problém času

Existují útočné akce, které lze provést z určité vzdálenosti tak rychle, že se proti nim nelze bránit. Chce-li být obránce úspěšný, musí se snažit těmto situacím vyhnout. To znamená, že nesmí reagovat na něco, co jako jev již nastalo – např. na jeho bradu letí pěst útočníka – (tzv. **reagování kvazisignální**), ale musí reagovat na to, co pravděpodobně nastane (tzv. **reagování multisignální**). To znamená předvídat jednání útočníka a vyhnout se vzniku neřešitelných situací.

3. Problém účinné obranné akce

Obecně platí, že každá útočná akce může ohrozit život a zdraví obránce. Nechce-li tedy obránce riskovat svůj život či zdraví, musí provedení útočné akce zamezit vlastní účinnou obrannou akcí. Platí ale rovněž obecně, že každá účinná akce obranná je nebezpečná pro život a zdraví útočníka, a to, zda skutečně útočníka zraní či zabije, nelze nikdy spolehlivě vědět předem. Obránce by tedy neměl být zodpovědný za to, když svojí obrannou akcí v nutné obraně útočníka zraní či zabije.

4. Problém „vzetí práva do vlastních rukou“.

Patrně každá doba měla své často opakované fráze. Ti, kdo uvedená slova bez rozmyslu říkají, chtějí snad vyjádřit, že to, co je věcí např. soudu, nemá činit soukromá osoba. To je nepochybné. Když spoluvězni zabijí jiného vězně – vraha –, dělají něco nedovoleného, protože odsuzovat a trestat smí jen k tomu příslušné státní orgány. V tomto a podobných případech ale nelze mluvit o „brání spravedlnosti do vlastních rukou“, neboť ono zabití uskutečněním spravedlnosti není. Jaký může být správný význam slov „vzít spravedlnost do svých rukou“? Zjevně ten, že se občané snaží být spravedliví, tj. že každému přiznávají to, co mu patří. Odvracet je od toho nebo jim v tom bránit např. „zákonem“ znamená vyzývat je nebo je nutit k nerespektování spravedlnosti. Ostatně „zákon“, který znemožňuje uskutečňovat spravedlnost, byť i měl vnější znaky pravého zákona, pravým zákonem být v etickém ohledu nemůže, je ne-zákonem neboli zvlí.

5. Problém zneužití zákona o nutné obraně.

O zneužití zákona zpravidla hovoří ti, kteří chápou útok i obranu pouze jevově jako posloupnost pohybů. Je třeba je ale posuzovat především z hlediska cílů jedinců vstupujících do interakce. V úvaze o řešení nějaké sebeobraně situace si nestačí všimnout jen toho, co se stalo, ale především toho, co se v nastalém případě stát mohlo. Proto ze samotného faktu, že nějaký rachitický důchodce napřáhl svou hůl proti metrakovému svalovci, a ten ho potom zabil ranou pěstí (abychom si vypůjčili příklad novin), nelze ještě o překročení mezí nutné obrany vyvozovat nic. Aby bylo možno posoudit, kdo byl původcem konfliktu, je třeba mimo jiné vědět, zda důchodce chtěl svalovce bodnout do krku nebo do oka, nebo zda se bránil jeho napadení. Proto mohou být jevově naprosto stejné události (rachitický důchodce napřáhne hůl proti mladému svalovci, ten ho zabije úderem pěstí) hodnoceny – podle motivů jednajících –, jednou jako nutná obrana a jednou jako vražda. Znění § 13 trestního zákona o nutné obraně nijak nemůže ovlivnit v tomto smyslu zjištěnou skutkovou podstatu konfliktu, a tedy ani základ rozhodnutí soudu, který by měl z takto (tedy nejen kvazisignálně, nýbrž i multisignálně) chápané skutkové podstaty vycházet. U případů, kdy nelze s rozumnou jistotou rozhodnout, kdo byl obráncem a kdo útočníkem, je třeba uplatnit princip presumpce neviny (in dubio pro reo). Znění § 13, které vychází z výše uvedených tří postulátů, je s touto skutečností v souladu, a proto ho zneužít nelze.

6. Problém užití střelné zbraně k sebeobraně.

Často se tvrdí, že střelná zbraň je příčinou násilí, a že proto nepatří do rukou obyčejných občanů – „neprofesionálů“. O tom, zda bude pistole (nebo revolver) použita k násilí nespravedlivému (např. k vraždě), nebo spravedlivému (k vynucenému zabití útočníka v sebeobraně), či jako prostředek k vyhnutí se násilí odstrašením potenciálního útočníka, však rozhodují cíle účastníků situace. Střelná zbraň je (prvotní) příčinou násilí asi tak málo, jako je ruka (prvotní) příčinou malby Raffaelovy (Engels). Klást vinu za zločiny střelné zbraní je stejně hloupé, jako když primitiv rozbije tužku za to, že při psaní udělal pravopisné chyby.

7. Problém křesťanského pohledu na sebeobranu.

Občas se uvádí, že se křesťan nesmí bránit, pokud by v obraně mohl útočníka zabít. Nedávno vydaný Katolický katechismus, který vyjadřuje oficiální stanovisko katolické církve, však (naprosto správně) tvrdí opak (přeloženo z německého vydání *Katechismus der Katholischen Kirche*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1993): „2263. Nutná sebeobrana jednotlivců a společností není žádnou výjimkou ze zákazu zabít nevinného, tedy vykonat úmyslnou vraždu. „Ze skutku tedy někoho, hájícího sebe, může následovati dvojitý účinek: jeden totiž, zachování vlastního života, druhý pak zabití útočníka.“ (Tomáš Akvinský, *Theolog. summa*, II-II, ot. 64, čl. 7) Jenom ten první účinek je chtěný, druhý ne.

2264. Láska k sobě samému zůstává základním principem etiky. Tímto může člověk uplatnit své vlastní právo na život. Kdo brání svůj život, nestává se vinným z vraždy, i když je přinucen svému útočníkovi zasadit smrtící ránu.“

Poznatky alogodiky a sindefendologie nemohou ani nechtějí nahradit nezastupitelnou práci soudce při jeho „hledání spravedlnosti“. Mohou ale soudci říci o podmínkách možnosti a nemožnosti (spolehlivé a účinné) sebeobrany v nutné obraně. Bez těchto znalostí nalézt spravedlnost v některých případech nutné obrany nelze.

Poznámka

Z důvodu publikování tohoto článku z roku 1995 v ResearchGate jsem jeho text po mnoha letech znovu prošel a opravil některé pravopisné a typografické chyby.

Václav Hník

2021